

ної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5 // Законодавство України [Електронний ресурс]. – К.: Інфодиск, 2014. – (CD-ROM).

12. Судова колегія в кримінальних справах Верховного суду України. Деякі питання провадження у справах про злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями / Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 1.

13. Уголовный процессуальный кодекс Украины. – Х.: Одиссей, 2013. – 336 с.

УДК 343.91

Г.В. Щербаківа

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

У статті висвітлено особливості криміналістичної характеристики злочинів, вчинених неповнолітніми, виділені та розглянуті основні її елементи та кореляційні зв'язки між ними, аналіз яких надає можливість оптимально визначити напрями розслідування таких злочинів.

Ключові слова: *криміналістична характеристика злочинів; аналіз елементів криміналістичної характеристики злочинів; шляхи оптимізації розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми.*

В статье рассмотрены особенности криминалистической характеристики преступлений, совершаемых несовершеннолетними, выделены и освещены основные ее элементы та корреляционные связи между ними, анализ которых дает возможность оптимально определить направление расследования данных преступлений.

Ключевые слова: *криминалистическая характеристика преступлений; анализ элементов криминалистической характеристики преступлений; пути оптимизации расследования преступлений, совершенных несовершеннолетними.*

This article features considered forensic characteristics of crimes committed by minors, identified and highlighted its main elements is the correlation between them, analysis which enables optimal determine the direction of the investigation and the prevention of the crimes.

Key words: *criminological characteristics of crime; analysis of the elements criminological characteristics of crimes; ways to optimize the investigation of crimes committed by minors.*

Реалії нашого сьогодення свідчать про гостру необхідність якісної та ефективної протидії злочинності в цілому, та, зокрема, злочинності неповнолітніх. Зрозуміло, що протидія будь-якому виду злочинності передбачає комплекс заходів. Серед таких заходів вагоме значення має якісне розслідування. Уважаємо, що завдяки аналізу основних елементів кри-

міналістичної характеристики, а також кореляційних взаємозв'язків між ними можливо оптимально визначити напрями розслідування. Тому вбачаємо, що чітке розуміння сутності та змісту криміналістичної характеристики злочинів, вчинених неповнолітніми має не тільки теоретичне значення, а передусім практичне спрямування. Отже, існує нагальна потреба в детальному розгляді вказаного питання.

Проблематика криміналістичної характеристики злочинів постійно знаходиться в центрі уваги науковців. Більшість учених-криміналістів України та Росії, зокрема: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.К. Весельський, І.О. Возгірін, В.К. Гавло, І.Ф. Герасимов, В.Г. Гончаренко, Л.Я. Драпкін, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, Н.І. Клименко, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, Г.А. Матусовський, С.П. Мітрічев, В.О. Образцов, М.В. Салтєвський, М.О. Селіванов, В.Г. Танасевич справедливо вказують на важливість дослідження цієї наукової категорії.

Мета статті висвітлити особливості криміналістичної характеристики злочинів, вчинених неповнолітніми, практичне значення аналізу її основних елементів та кореляційних зв'язків між ними.

У юридичних джерелах під криміналістичною характеристикою розуміють систематизований опис даних про загальні, типові ознаки, обставини та інші характерні риси певного виду (групи) кримінальних правопорушень.

При цьому науковцями зазвичай виділяються як основні такі елементи криміналістичної характеристики: особа злочинця; способи та знаряддя вчинення злочину; обстановка вчинення кримінального правопорушення (відомості про час та місце його вчинення); слідова картина; особа потерпілого.

Особа злочинця є найбільш вагомою складовою всієї системи елементів у криміналістичній характеристиці. Власне, це той елемент, який "створює" всі обставини кримінально-караної діяльності та перебуває в безпосередньому взаємозв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики [1, с. 221].

Особа неповнолітнього злочинця характеризується наявністю таких негативних чинників, які відрізняють її від інших законслухняних людей. Серед своїх однолітків неповнолітні злочинці виділяються низьким культурним рівнем, зневагою до створення матеріальних і моральних цінностей, викривленим розумінням понять "товариство", "мужність", яскраво вираженими антигромадськими поглядами. Серед неповнолітніх, які скоюють суспільно-небезпечні діяння, часто бувають такі, що виховуються в неповних або неблагополучних родинах, тікають з дому. Багато хто з них залишені без нагляду з боку батьків і педагогів навчальних закладів, ніде не працюють або перебувають випадковими за-

робітками, перебувають на профілактичному обліку кримінальної міліції у справах дітей МВС України. Властиве неповнолітнім прагнення до самоствердження, бажання бути лідером у групі, у поєднанні з їхніми обмеженими можливостями можуть специфічно виразитися в конкретному злочині. Так, при вчиненні злочинів проти особи нерідко спостерігається безглузда жорстокість, заподіяння жертві не викликаного необхідністю безлічі тілесних ушкоджень. При здійсненні інших категорій злочинів можуть використовуватись елементи демонстративності тощо (наприклад, написи на стінах). Водночас зазначимо, що неповнолітні правопорушники становлять своєрідну типологічну групу, відрізняються від дорослих злочинців як за характером та ступенем суспільної небезпечності вчинюваних злочинів, так і за особливостями особи, яка відзначається недостатньою соціальною зрілістю, незавершеністю інтелектуально-вольового розвитку [2, с. 110]. Крім цього, відмітимо, що більшість неповнолітніх правопорушників схильні до вживання наркотиків, алкоголю. Так, згідно з проведеним дослідженням О.Г. Кальманом у стані алкогольного сп'яніння неповнолітніми вчиняються до 90 % насильницьких і до 70 % корисливих злочинів [3, с. 477].

Спосіб вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики злочинів повинен ретельно вивчатися на початковому етапі розслідування будь-якого виду злочину, зокрема вчиненого неповнолітнім (неповнолітніми). Адже спосіб вчинення злочину та інформація про нього виступають основою для: а) виявлення взаємозв'язку між структурними елементами характеристики (спосіб – особа злочинця, спосіб – сліди тощо); б) побудови і висунення версій; в) планування розслідування; г) розробки особливостей тактики провадження слідчих (розшукових) дій; д) розробки криміналістичної профілактики злочинів. У сучасній криміналістиці є майже загальновизнаним розуміння способу злочину як детермінованого об'єктивними та суб'єктивними чинниками комплексу дій суб'єкта з підготовки, вчинення та приховування злочину. Водночас таке повне структурне трактування коректне лише стосовно злочинів, що вчинюються обдумано. У інших випадках спостерігається два елементи в структурі способу злочину: підготовка та вчинення або вчинення і приховування, а в найпростіших – лише спосіб вчинення злочинів [4, с. 94].

Для злочинів, вчинених неповнолітніми, зазвичай не властива попередня підготовка, а також вжиття заходів з приховування слідів злочину. Це пояснюється тим, що значна кількість вчинених ними деліктів має ситуаційний характер і обумовлена конкретними обставинами, іноді й спонтанно – відсутністю охорони на об'єкті, перебуванням потерпілого в стані алкогольного сп'яніння тощо [5, с. 39].

Відсутність попередньої підготовки впливає на вибір неповнолітніми знарядь здійснення злочину, якими найчастіше виявляються побутові речі, що перебувають при них, або предмети, підібрані ними поблизу місця події (каміння, порожні пляшки, металева арматура тощо). Зауважимо, що в разі вчинення злочину групою неповнолітніх, або групою у склад якої входять підлітки та дорослі особи, вже частіше відбувається підготовка до нього: розподіл злочинних функцій, підшукування знарядь і необхідні, найчастіше мінімальні, розвідувальні дії, вибір механізму злочинного зазіхання; способу приховання злочину [6, с. 644].

Особливе практичне значення має вивчення кореляційних зв'язків способу вчинення злочину неповнолітніми з такими елементами криміналістичної характеристики, як час, місце, обстановка, в яких досліджуються події злочину в усіх його послідовних фазах.

Час вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики містить у собі фактичні відомості, що вказують на період вчинення злочину. Інформація про нього є одним із важливих елементів об'єктивної сторони злочину, що обов'язково підлягає встановленню та доведенню. Коли в кримінальному провадженні є дані про час вчинення злочину, то ця обставина дозволяє конкретизувати злочин і врешті-решт сприяє його індивідуалізації. Безперечно, що без встановлення часу вчинення злочину не може бути повної впевненості, що саме винна особа притягнута до відповідальності за конкретний злочин. Переважна кількість злочинів неповнолітніми скоюються у другій половині дня та у темний час доби. Це багато в чому пояснюється гаданою анонімністю дій виконавців при недостатньому освітленні й підвищеній можливості безперешкодно зникнути з місця події. Позначаються особливості проведення дозвілля, оскільки значна частина неповнолітніх у першу половину дня зайнята в навчальних закладах, на роботі або відпочиває після нічних пригод. Слід зазначити, що джерелами інформації про час вчинення злочинів є матеріальні та «ідеальні» відображення. У разі встановлення інформації про час вчинення злочину, вчиненого неповнолітнім з "ідеальних" джерел, найчастіше використовується допит (тобто, коли дані, що були отримані в результаті допиту, вказували на час вчинення злочину) або одночасний допит двох чи більше осіб (за наявності суперечностей у показаннях цих осіб стосовно часу вчинення злочину), освідування (у разі з'ясування давності нанесення тілесних ушкоджень). Для вивчення матеріальних слідів злочину слідчий призначає необхідну експертизу, урахувавши обставини кримінального провадження.

Під місцем вчинення злочину слід розуміти ділянку місцевості або приміщення, у якому було вчинено злочин. Як свідчать матеріали слідчої та прокурорської практики, основна кількість злочинів вчинюється непо-

внолітніми безпосередньо в місці проживання, навчання чи роботи або сусідніх районах. При цьому місце вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми відрізняється залежно від категорії (виду) злочину. Так, наприклад, найпоширенішими місцями вчинення грабевів і розбійних нападів є під'їзди й двори, мікрорайони шкіл і училищ, приміщення гуртожитків; крадіжки частіше відбуваються з приватних будинків, квартир, кіосків, магазинів тощо.

Доречно зауважити, що характер слідів, які залишаються після вчиненого злочину, передусім залежить від способу його вчинення та інших обставин, що характеризують дії злочинців у момент вчинення неповнолітніми злочину.

Сьогодні сліди в широкому значенні в криміналістичній характеристиці включають: а) матеріальні предмети або їх частини – труп, знаряддя зламу, недопалки, рідини, плями крові, зернини, частинки будь-якої речовини тощо; б) матеріальні копії – сліди пальців, взуття, розрубу, розтину тощо; в) ідеальні відображення – сліди пам'яті (уявні образи) [7, с. 141].

Так, зокрема, під час проведення дослідження особливостей розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених неповнолітніми та узагальнення практики розслідування цієї категорії злочинів Патрелюк Д.А. доходить висновку, що у 26% випадків фіксуються сліди відображення, 10% – залишені об'єкти, 4% – сліди біологічного походження; 1% – мікросліди [8, с. 45].

У цілому, на місці події або поблизу від нього можуть бути виявлені такі сліди, дослідження яких сприятиме висуненню версії про вчинення діяння неповнолітнім (неповнолітніми):

1) особливості слідів рук та взуття, вилучених при огляді, зокрема їх розмір. Так, за даними Є.Д. Лук'янчикова, на відрізок 0,5 см поперек папілярних ліній у дітей віком 8–12 років – 12–13 ліній, у підлітків – 10–12 ліній, у дорослих – 9–10 ліній [9, с. 23];

2) особисті речі, залишені, викинуті, загублені, за якими можна визначити вікову групу (наприклад, окружність голови по шапочці або розмір рукавички, залишеної на місці події);

3) сліди зубів на продуктах харчування, на виплюнутій жувальній гумці;

4) невеликі розміри отворів, крізь які відбулося проникнення до приміщення під час вчинення злочину;

5) специфічні предмети посягання, викрадені з приміщення: солодощі, диски, плакати, іграшки тощо, тоді як більш цінні речі залишилися на своїх місцях. Інколи саме аналіз предмета злочинного зазіхання, зокрема, при крадіжках, дає можливість відразу після виявлення злочину

висунути версію про те, що злочин вчинено неповнолітнім або за участю неповнолітнього тощо.

Аналіз слідів на місці події інколи дозволяє припустити, що злочин було вчинено особою в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння (про це, зокрема, може свідчити наявність специфічних предметів: шприців, пляшок з-під алкогольних напоїв тощо). Зауважимо, що неповнолітні під час вчинення злочину або після цього, як правило, приймають досить елементарні заходи щодо приховання слідів злочинних дій, що зазвичай зводяться до знищення або маскуванню явних слідів злочину на одязі й тілі. Це може бути замивання плям крові, чищення штанів; ховання викраденого майна у підвалах, на горищах, у споруджуваних або зруйнованих будинках, у лісопосадках тощо). Основним їхнім завданням після вчиненого протиправного діяння стає прагнення якомога швидше зникнути з місця вчинення злочину. Іноді неповнолітніми з метою відвести від себе підозру щодо причетності до злочину готується алібі, для цього вони заздалегідь звертаються до однолітків або інших знайомих із проханням підтвердити факт їхнього перебування під час вчинення злочину в іншому місці.

Зафіксувати слідову картину злочинів, вчинених неповнолітніми, можливо за допомогою проведення відповідних слідчих (розшукових) дій (огляду місця події, різних видів допиту тощо).

Для швидкого та якісного розслідування злочину, вчиненого неповнолітнім (неповнолітніми), як, утім, і всіх інших злочинів, важливе значення також має криміналістичний аналіз особи потерпілого. Це пояснюється зазвичай тим, що на початковому етапі розслідування злочинів, зокрема, і тих, що вчинені неповнолітніми, доволі часто саме потерпілий виступає одним із основних джерел отримання інформації, використання якої сприяє швидкому розкриттю злочину. Ретельне вивчення особи потерпілого та його поведінки дозволяє висунути слідчі версії про особу, яка вчинила злочин, а також найбільш повно і точно виявити обставини, які сприяли вчиненню злочину. Потерпілий від злочину становить криміналістичний інтерес також й тому, що є не лише джерелом доказової інформації (як суб'єкт, що повідомляє про обставини вчиненого злочину), а й фізичний об'єкт, який може мати на собі (тілі або одязі) або речах, які є при ньому, різні сліди, виявлення та криміналістичне дослідження яких дозволяє отримати інформацію, що сприяє повному всебічному та швидкому розслідуванню даного злочину.

Підсумовуючи, також зазначимо, що в криміналістичній характеристиці злочинів неповнолітніх треба розрізняти декілька рівнів: а) загальну криміналістичну характеристику злочинів, вчинених неповнолітніми (яка включає в себе систему відомостей про криміналістично значущі

ознаки злочинів неповнолітніх більшого ступеню узагальнення); б) криміналістичну характеристику окремих груп злочинців (майнових, проти особи); в) криміналістичну характеристику окремих категорій злочинців (крадіжок, грабежів тощо).

Використана література:

1. Хоменко А.Н. Связь личности преступника как элемента криминалистической характеристики преступлений с другими ее элементами // Актуальные вопросы правоведения в период совершенствования социалистического общества / А.Н. Хоменко. – Томск: Томский ун-т, 1989. – С. 221-226.

2. Юзікова Н.С. Проблема кримінально-правового захисту інтересів неповнолітніх: монографія / Н.С. Юзікова. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський ун-т, 1999. – 172 с.

3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. – Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 712 с.

4. Тищенко В.В. Підготовка злочину як об'єкт криміналістичного дослідження // Актуальні проблеми криміналістики: матер. міжнар. наук.-практич. конф. / В.В. Тищенко. – Х.: Гриф, 2003. – С. 93-99.

5. Луковников Г.Д. Особенности производства по делам о преступлениях, совершенных несовершеннолетними // Совершенствование деятельности по раскрытию и расследованию преступлений, совершенных несовершеннолетними: Сб. науч. тр. – Ижевск: Ижевский филиал Нижегородской академии МВД России, 2008. – С. 38-49.

6. Криміналістика: учеб. для вузов / И.Ф. Герасимов, Я.Л. Драпкин, Е.П. Ищенко и др.; под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 2000. – 672 с.

7. Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. – К.: Кондор, 2005. – 588 с.

8. Патрєлюк Д.А. Розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених неповнолітніми: навч. посіб. / Д.А. Патрєлюк. – Д.: ФОП Лопатніков С.Г., 2012. – 221 с.

9. Лукьянчиков Е.Д. Особенности расследования преступлений несовершеннолетних: учебн. пособ. / Е.Д. Лукьянчиков. – К.: НИИРИО КВШ МВД СССР, 1990. – 51 с.